

MORTER, del ll. MORTARIUM id. □ 1.ª doc.: 1069.

Com a nom de l'atuell per triturar no n'escasseja la documentació antiga: «Tres loces et unum *mortarium*», doc. ross. de 1243 (*InvLC*, s. v. *llossa*); «in tempore quo ego duxi te in uxorem erant in hospicio tuo --- 9 linTEAMINA et 3 saglits et dos *morters* de coure --- uns capfoguers ---», escr. de Vic a. 1255 (CaCandi, *MiscHistiCat.* II, 427); uns... *morters de coure* deixen sentir un so potser no gaire metàl·lic en el *Colloqui de Dames* val. de fi S. xv (v. 878); «DE CUYNAR --- trencar les avellanes --- netejar-les --- picar en lo *morter*: tero, contero --- contundo; axetar ---», «DE LA CUYNA Y AHINES: graelles --- mà de *morter* --- *morter* de pedra: *mortarium lapideum vel marmoreum; mortar et de coure: mortariolum aereum*», OPou (*TbPu.*, 15 225, 227). Gens metàl·lic en el *Decam.*: «may no picareu en son *morter* --- si ella no m lo *morter*, ni m faré yo a ella lo --- boix» (trad. «non pesterito in suo *mortatio* --- il pestello») VIII, § 2, 441.15f.

També és ja ben antic l'ús del mot per al morter «de paleta» o mescla usada per a construcció: «aquels qui ls servien de péra e de *morter*», doc. ross. de 1321, i l'*InvLC* en cita altres 8 fins a la fi del S. xiv (s. v. *morter*; en un de 1369 *morter de calç*, s. v. *referir*). És una denominació que s'explica per la forma de l'atuell en què fan la mescla i per comparació entre les dues remenades, operació llavors coneguda per +*morterar*: la gaveta on ho feien consta com «una conqua de *morterar*» en un altre doc. ross. de 1380 (*ibid.*) (cf. *cabassos* infra en els derivats).¹ Donava lloc a interessants o boniques comparacions literàries («*morter* fangós ---!» clama el bon poeta quatrecentista Comanador Stela, 42) o adoctrinadores: «--- fonament és de pedres ligades ab *morter* --- los peccats que fan, sots-caven lo *morter* tirant les pedres, ço és: les bones obres», StVicentF (*Quar.*, 155.66); «--- instrument per remanar la calç y fer *morter*», OPou (*TbPu.*). Segueix fins avui en ús en tot el domini, fins a l'extrem Nord: *murté* 'pasta de calç' Conat (1960); a la Vall de Gallinera us mostren a muntanya la *Cova 'l Morter* on fabricaven pólvora de contraban (1963).

DERIV.: No sé si està registrat en docs. nostres coetanis el *morter* d'artilleria [Belv.] que crec que ja féu un paper de primer ordre en el setge de 1714; el seu diminutiu *morteret* (ja en Lacav. en el sentit culinari) s'aplicà tot seguit a peces menys ofensives: «se cremaban alguns castells y rodes de focs artificials per tals festes y --- trons, magranes y piules sueltos per los carrers; mascles o *mortarets* en festes de iglésia nova ---», B. de Maldà (*Excurs.*, 166). I també usats per tirar contra pedregades en amenaça de formació; Fontserè que hi devia intervenir molt com a cap de meteorologia, s'apuntava en el seu *DOrt.* +*morteraire*, sens dubte com a nom de l'encarregat de manejar aqueixos artefactes, i +*morterot* que imagino deu ser una peça de disparar amb característiques a part. En comarques val. usen un *morteret* de mena especial per «picar blat», que allà coïen per menjar-lo a manera d'arròs (Tollos, 1962).

+*Mortera* en el Maestrat és un atuell usat per certes

feines agrícoles o silvicultores emprant *TARQUIM* (vegeu), Vilafranca (1962); en terres aragoneses afins de les nostres usen també una *mortera* (Bielsa), però és per a menester culinari, amb pa de metall: feia molt de fred, i una àvia fredeluga em confià que per retornar-se «m'he feto una *mortéra* de sopas de pan de mestura»; els pastors, però, anomenen simplement *morters* els plats fondos per menjar els farros abundosos que es preparen ben calents a l'alta muntanya: en el Circ del Mont Perdut, entremig d'aqueix cim colossal i les gegantesques parets marmòries que s'hi enfronten en la carena fronterera, contenen que s'hi aparegué un cop el Bon Jesús per posar a prova certs muntanyencs: veg. la història en el llibre de Badia sobre el parlar d'aquella vall (p. 355), amb una dita que a mi em repetiren en aqueixa forma: «Aquí se funda Marmurés! (nom que els pireneistes han barbaritzat en *Marboré* d'ençà que hi feren escalades), entre vacas y *bakés, eskodilas y mortés*» i la mateixa vella m'explicà que aquest terme (que no ens aclareix Badia, pp. 306, 197) designa, en aqueixa història miraculosa, aquells plats, esmentats com a característica d'aqueixos «vaquers» (1965).

Morterot: hem parlat en el vol. I, 210a25-51, d'aquest antic plat, suculent feblesa dels llaminers i poderosos medievals, a propòsit de l'*ALMADROC*, i aquí ho suplementarem amb documentació antiga del nom d'aquest preparat que hom preparava i condimentava amb procediments semblants a les morterades, d'on el seu nom: els administradors de la principessa casa de l'Infant Pere, hi gastaven tot un gros cap de bestiar, del cost del qual han de passar comptes: «Al *morterot*, un moltó», a. 1262 (Soldevila, *Pere II el Gran* III, 433); «si vols fer *morterot*, fes bon brou de moltó e de gallines, après ages cuxes de moltó mal cuytes; e capolades, menut, del magre ---», *L. de Cuina* val. S. xiv (BSCC XVI, 177). I un altre val., Micer Joan, en dóna recepta: «quan serà la perdiu cuyta, pica-la molt e fes-ne axí com *morterot* ---» (en el seu llibret de *Receptes* de 1466, *BABL* VII, 323).

«Menjave tots dies *splendide* [tira peixet!] --- gallines, salses, *morteros* etc.», Sant Vicent F. (*Serm.* I, 266.20), però la cosa porta, ai!, conseqüències d'higiene digestiva (no sols pecat de gola): «còpia de viandes, perdius, capons, vedell, molts *morteros* etc., mas... veus que no n pot menjar!» (id. id., 276.20). Tot acaba amb les tortures infernals, perquè a la manera dantesca els condemnats pateixen «por do más pecado habían»: «van-la ta <I>lar tota, e la picaren com a jus-vert ['julivert'], com qui n quer fer janet e *morterot*», *Tuglat*, 95. «*Mortaral*, o espècie de salsa: moretum, moretum herbosum» no deu ser més que una err. tip. per *morterot* en el *DTo.* (1670), com el *morterot* imprès en certes eds. del Neb. cat.

Morturada, -aire, -ejar. *Morterer*. *Amorterar*.

¹ Això podria fornir una explicació d'un sospitós hapax citat per *AlcM*: «Que tot parayre sie tengut ben aparellar e ben envessar e tirar de calsic e *mortejar* e orejar» en un doc. de 1438 que cita de les *Memòries* de Capmany II, 429. Gosaria endevi-